

DIN NOU DESPRE ELITE*

Stelian Tănase

Compoziția socială a clasei suprapuse după 1989 și-a modificat segmentele din care este alcătuită. Nomenklatura posedă capitalul politic (vezi Pierre Bourdieu - distincția capital social/cultural etc.), ascensiunea socială fiind condiționată pînă în 1989 de apartenența la PCR; celorlalți le era blocată cariera și accesul la decizii și influență publică. Alternativele la această regulă a contraselecției elitelor erau extrem de restrînse. Capitalul politic (apartenența la PCR) a fost decisiv pînă în 1989; după acest moment a devenit un handicap, în măsură mai mare sau mai mică, în funcție de vizibilitatea, poziția ierarhică și gradul de însușire a unei profesii distinctă de "ocupația" de aparatcic. De altfel, au supraviețuit dezintegrării PCR la nivelurile sociale echivalente celor deținute înainte de revoluție persoanele sau grupurile cu calificare profesională superioară. Numai acestea au reușit convertirea vechiului lor capital politic în altul: economic sau managerial. Restul membrilor aparatului de partid și administrativ (local sau guvernamental) s-au declasat. Ei se plasează pe poziții inferioare celor deținute în regimul Ceaușescu, uneori părăsind nu numai nivelurile centrale, înalte, dar și pe cele medii, populînd zonele pasive, lipsite de influență și relevanță ale societății românești postcomuniste. Din guvernanți s-au transformat în guvernați, din dominatori ei sînt astăzi dominați de noua elită. Numai o cercetare sociologică atentă poate determina proporția în care membrii vehii elite (nomenklatura) a reușit conversia în noua elită. Desigur, fiecare țară din fostul bloc sovietic prezintă situații diferite, în funcție de evoluția regimului politic intern și de stadiul reformelor la data prăbușirii regimului. Ca o ipoteză, cred că acolo unde recrutarea elitelor s-a făcut pe criterii mai mult profesionale decît de clasă, deci unde contraselecția a operat mai puțin, conversia nomenklaturii spre noua elită a fost mai largă și mai facilă. În consecință, procesul de schimbare, de reforme este mai adecvat cuprinzînd zone mai largi ale societății.

Membrii ierarhiei politice - calificați profesional - sînt mai puțin rigizi dacă au alternativă convenabilă. Dacă își pot îmbunătăți condițiile de viață își pot asigura un grad mai înalt de siguranță în afara nomenklaturii și în afara vechiului sistem. Ei își pot conserva privilegiile, standardul și într-un mediu politic schimbat. Dacă recrutarea elitelor s-a făcut pe criteriul fidelității față de liderul partidului sau a patronilor locali, pe criterii de clasă și de îndoctrinare, atunci personalul elitei rezultat astfel riscă - la orice modificare a sistemului sau în urma căderii (schimbare

* Textul a fost preluat cu acceptul autorului din "Sfera politicii", 34, 35/1996.

a echipei dirigente) vîrfurilor care i-au recrutat - să-și piardă pozițiile, fără posibilitatea de a și le păstra sau recupera ulterior. Conservatorismul elitei rezultat din contraselecție își găsește explicația în acest punct. Sprijinitorii din aparatul de partid și guvernamental ai regimului lui Ceaușescu din anii '80 au fost recrutați din anii '50, cînd Ceaușescu era secretar al CC PMR, însărcinat cu cadrele. Îi datorau cariera și i-au fost devotați. Cei care între timp și-au diminuat devotamentul sau chiar au renunțat să-l sprijine s-au recrutat din pătura celor mai instruiți. Au aparținut primei generații a intelectualității tehnice și umaniste care se impune în anii '60. Ei au fost frustrați de politica de cadre a lui Ceaușescu, interesat în siguranța puterii sale și nu în integrarea elitei profesionale în structurile decizionale. Era o linie în sens invers decît cea urmată de Kadar după 1963, dau de Gierek în anii '70, sau de Gorbaciov după 1985. Elita politică alcătuită din aparataci semicalificați, care datorau privilegiile exclusiv voinței patronului lor, s-a manifestat ca gruparea cea mai conservatoare din blocul sovietic. Ea a recurs la violență, știind că pentru ea nu există alternativă și căderea lui Ceaușescu duce la declasarea lor socială.

Elita profesională a "noii clase" a privit revolta populației urbane cu speranța că prăbușirea dictaturii "de familie" va debloca pozițiile-top din ierarhie și va crea oportunități pentru a beneficia de capitalul profesional acumulat. Interesul acestei "noi clase" a fost de a converti în avantaje materiale acest capital și de a accede la poziții superioare celor deținute pînă atunci, în principal spre zone unde cantitatea de resurse distribuite era mai mare. Definim "noua clasă" în România: pătura socială a celor cu instrucție superioară apăruiți pe piața forței de muncă la sfîrșitul regimului Gh. Dej. Ea se distinge de "noua clasă" - așa cum a definit-o Milovan Djilas în celebra sa carte cu același titlu, din 1957 - printr-un grad de ideologizare scăzut, printr-o instrucție superioară. "... the major challenge faced Romanina Party during 1955-1965 the integration of the political elite and the new social stratum created by its significantly succesfull breakthrough and industrilization program", scrie Ken Jowitt (* K.J. 1971, p.173). Să mai cităm și un alt cercetător al "democrațiilor populare": "... the parties had been substantially altered by the influx of new generation of officials and graduates whose motivation was pragmatic... rather than ideological. ... The Communists parties of the Stalin era were staffed of the new class composed mainly of workers'cadres and veterans of the pre-war-party (Comintern - n.a. ST) Now they were giving way to the «new new class» of specialists, managers and scientists. The revisionist idea, that «modern» socialism can be established only by intellectuals... penetrated to the top most party level" (F.R. Fejto, 1971, p.241 engl.v). Regimul de la București a optat, la mijlocul anilor '70, pentru varianta stalinistă a recrutării elitei, dînd prioritate criteriilor de clasă, creînd o elită patrimonială, ideologizată și ineficientă, parazitară și coruptă. Ea a periferizat elitele profesionale, creația regimului comunist de altfel, considerîndu-și amenințate pozițiile de concurența acestora. Consecința a fost că accesul acestor elite concurențe de alt tip în structurile decizionale a fost blocat. Care a fost situația

În celelalte țări din blocul sovietic am schițat deja. Un singur aspect mai trebuie amintit. Între "noua clasă" și "noua nouă clasă" s-a realizat o integrare, ele au conlucrat, s-a încheiat un pact (tacit) pentru împărțirea puterii. Pactul a garantat primilor - pentru o vreme - pozițiile (care de multe ori s-au transferat în privilegii echivalente rudelor), iar noilor veniți accesul la decizii și resurse. Compromisul istoric făcut de Janos Kadar tocmai așa ceva a produs în zona elitelor.

În România, accesul elitelor profesionale la decizii s-a petrecut după căderea "noii clase". "Skilfull elites", intelectualitatea tehnică și managerială, era în parte integrată în sistem (în schimbul sprijinirii programului de industrializare și construcții al dictatorului), dar nu a avut acces la deciziile strategice și a beneficiat de o parte neglijabilă de resurse (alocate programelor menționate și "noii clase"). "Noua clasă" a dispărut o dată cu sistemul. Membrii ei, în funcție de parametri descriși mai sus, s-au replasat. Convertirea vechiului capital politic fiind practic imposibilă, ea încearcă să se transfere în zone unde are acces, în principal economice. "Noua nouă clasă" este beneficiara căderii "noii clase". Ea s-a constituit ca un segment distinct în anii '60, a ocupat un spațiu social propriu (il definesc tot în termenii lui P. Bourdieu) din ce în ce mai larg, în anii '70-'80. O dată cu 1990, ea devine grupul de interese cu cel mai mare acces la decizii și își alocă cele mai multe resurse. Ea a reușit să se convertească - în absența unei contraelite care să provină din afara sistemului politic comunist - să-și găsească rădăcini în societatea civilă, în economia secundă sau societatea paralelă. În Polonia, Cehoslovacia sau Ungaria, contra-elita constituită în anii '70 a concurat pretențiile "noii noi clase" de a deveni grupul hegemon și i-a barat ascensiunea spre însușirea surplusului realizat de forțele productive (cel puțin între 1990-94). Acolo, conflictul politic și economic se desfășoară între acest două grupări. Forțele lor sînt aproximativ egale și sînt echivalentul societății și consistenței capitalului economic (indiferent de sursa lui). Victoriile sîngii din ultimii doi ani sînt victoriile "noii noi clase", ale elitei profesionale care, înainte de anii '90, a împărțit puterea cu vechea "nouă clasă".

În România, "noua clasă" nu a acceptat să împartă puterea cu nici un alt grup. Liberalizarea din '61 a fost concretizarea pătrunderii la nivelele decizionale a unor elemente ale "noii noi clase" (manageri, funcționari calificați, ingineri). Ponderea lor a fost suficient de limitată pentru a nu rezista contraofensivei acelei părți din aparat, necalificată și dependentă de un patron. Ideologizată, ea nu avea șanse de carieră în cazul unei concurențe deschise cu "noua nouă clasă". Ei și-au găsit în Nicolae Ceaușescu, fostul secretar cu cadrele, un patron sigur. Să amintesc că și Stalin fusese în PCUS însărcinat cu cadrele?! Prioritățile politicilor de cadre - ca principală sursă a puterii - au fost identice. Generația Brejnev și generația Ceaușescu au fost ultimele valuri ale noii clase.

Cine alcătuiește astăzi clasa noilor proprietari? Burghezia, o vom defini astfel, a apărut în condiții mult mai dificile decît în Ungaria, Iugoslavia sau Polonia. Motivul este politica economică a regimului precedent în anii '70 -, și mai ales '80,

cînd s-a recurs la o supercentralizare și concentrare a deciziilor și resurselor. În anii '70 regimul a încercat "un nou salt înainte", adică un program de investiții masive în 2-3 industrii, menit să realizeze *take-off*, desprinderea de condiția de țară subdezvoltată într-un timp scurt. În anii '80, odată cu eșecul acestui proiect, Ceaușescu s-a lansat în plata datoriilor externe. Dificultățile crescînde, devenite acute după 1984-5, nu l-au dus spre schimbări ale managementului economic. Soluția lui a fost de a concentra și mai mult deciziile la nivelul unui număr extrem de redus de persoane. Soluția abordată de nomenclatura altor țări din blocul sovietic a fost de a descentraliza, de a reduce rolul statului și al planificării, de a introduce parțial mecanisme de piață în formarea prețurilor, de a tolera o economie paralelă care răspundea unor cereri specifice pe care economia de comandă nu le putea satisface. Aceste măsuri au permis în acele țări apariția unor pături la periferia sistemului cu o oarecare autonomie economică, care au deprins în timp "știința afacerilor". La căderea comunismului, aceștia au alcătuit nucleul noii burghezii post-comuniste. Dacă înainte de '89 ei se ocupau de propriile lor întreprinderi, ca o ocupație secundară, ei devin acum patroni *full-time*. Acestei categorii i se adaugă foștii directori de întreprinderi, care părăsesc industria statului pentru propriile lor firme, sau își însușesc prin diferite metode întreprinderile pe care le-au condus. O altă categorie care se integrează acum sînt experții, specialiștii, cei cu înaltă calificare care gravitează mai ales în jurul firmelor străine sau mixte pentru a-și vinde "capitalul profesional" la un preț cît mai ridicat. Ultima categorie care îngroașă rîndurile burgheziei în Europa post-comunistă sînt cei veniți din exil.

Tabloul acesta reprezintă variații semnificative de la țară la țară. Acolo unde s-au introdus reforme, ca în Ungaria, Polonia, Iugoslavia, noua burghezie a apărut relativ repede, s-a adaptat condițiilor schimbate, a exercitat o influență pozitivă asupra tranziției, și a exercitat presiuni importante asupra deciziilor politice în direcția reformelor spre economia de piață și integrarea cu Occidentul. În țările comuniste "conservatoare" acest strat social a fost aproape inexistent, rămînînd ca reforma sa fie înfăptuită de birocrație, de stat. Cum exista o veche tradiție a statului ca agent al modernizării, situația este "normală". Presiunile de jos, din afara administrației au stîrnit reacția negativă a birocrației sub argumentul apărării intereselor statului, au marginalizat noua clasă de întreprinzători, considerînd-o ca un potențial focar de putere alternativă. România este un exemplu al acestei linii.

Noua burghezie nu este omogenă, între segmentele ei există o rivalitate și diferențe de interese adesea marcate. Marea burghezie conectată cu statul, cu cercurile bancare, cu piețele externe privesc cu neîncredere prestația economică a micilor întreprinzători, la afacerile de familie etc. Cei care și-au constituit afacerile în afara economiei statului comunist, cu capitaluri proprii, percep negativ eforturile foștilor directori de a-și însuși întreprinderile statului, percepînd-o ca o concurență neloială, ei nu considerînd grupul ex-directorilor ca o veritabilă burghezie, ci mai curînd ca pe niște "îmbogățiți de război", profitori ai unei conjuncturi. Ei își

manifestă scepticismul cu privire la capacitatea directorilor de a supraviețui în condițiile liberei concurențe, și-i acuză de frînarea procesului de privatizare, de o influență negativă asupra ritmului reformei, ca elemente conservatoare care beneficiază de economia-hibrid din anii '90. Și unii și alții se regăsesc pe platforma comună a refuzului aplicării principiului *restitutio in integrum* a vechilor proprietăți, care ar micșora "porția" burgheziei post-comuniste în cadrul privatizării, și ar aduce concurențe în plus pe piață. Un alt punct al acestei alianțe *sui-generis*, al coincidenței mai bine zis de interese, este poziția ex-directorilor și întreprinzătorilor particulari în legătură cu privatizarea în masă. Ei se opun, în speranța că întreprinderile vor fi vândute pe piață și le vor putea însuși prin licitație, cumpărare etc. În România, cum burghezia are o pondere scăzută, opoziția ei la privatizarea în masă nu a fost foarte puternică, așa cum s-a manifestat în alte țări ex-CAER (vezi aceeași analiză pentru Ungaria, Polonia, Rusia, în Ivan Szelenyi and Szonja Szelenyi, *Post-Communist Elites in Eastern Europe*. Introduction). Influența burgheziei asupra altor segmente ale societății variază, atât în raport cu aceste segmente, cât și în timp. Tendința este ca influența ei să crească, întâi asupra factorului politic, supus unei presiuni tot mai accentuate de a opera decizii în interesul burgheziei. În România, burghezia nu a luat o linie liberală, ea fiind conectată și dependentă de stat, și preferă coabitarea cu birocrația, de care este adesea tutelată. Afacerile se desfășoară de la o vreme numai prin intermediul birocrației, dar și al clasei politice. Reunirea acestor interese s-a făcut printr-o dublă mișcare, de apropiere a politicienilor de cercurile de afaceri, și a cercurilor de afaceri de instituțiile politice, partide în principal - cu un accent de cele aflate la putere. Parlamentul se afla mai puțin în vederile cercurilor de afaceri, deși sporadic apar critici, ale marii burghezii mai ales, cu privire la lipsa unei legislații adecvate. *Lobby*-ul financiar/bancar, comercial sau productiv acționează prea puțin în direcția parlamentului, și excesiv în direcția guvernului. Este o orientare bine precizată spre executiv, dublată de o quasi-ignorare a legislativului.

Efectivele burgheziei românești s-au format în marea lor majoritate din largi segmente ale nomenclaturii, pe de-o parte, iar pe de alta, din intelectualitatea tehnică. Din zona profesiunilor liberale exista un procent semnificativ, dar mai redus; cauza o găsim în disparitatea veniturilor, a poziției sociale, a amplasamentului profesional în ianuarie 1990, care înseamnă atât profesia (compatibilă în grade diferite cu economia de piață, și cu cererea pentru anumite meserii), aria profesională, contactele cu instituțiile autohtone sau externe etc. Pentru nomenclatura și intelectualitatea tehnică plasarea s-a făcut relativ simplu. O specificare pentru nomenclatură, cei cu pregătire strict tehnologică s-au văzut în imposibilitatea de a-și converti "experiența". Cei cu experiență managerială, au părăsit zona politicului pentru a "se obscuriza" în zona afacerilor. Burghezia românească, spre deosebire de Ungaria sau Polonia, nu putea să apară înainte de '89. Îmbogățirii din afaceri sub regimul trecut aveau o existență clandestină, periferică, și reprezentau cazuri

izolate, adesea odată descoperite erau deferite justiției, iar averile confiscate, chiar dacă nu se făcea dovada infracțiunilor și ilegalităților în acumulare. Procesul apariției noii burghezii are rădăcini extrem de reduse în anii '80 (invers ca în Ungaria și Polonia), de aceea dinamica este aici mult mai pronunțată, decât între elitele politice și/sau cele culturale. Circulația elitelor în mediul politic prezintă *trend-uri* diferite. În comparație cu alte țări este mult mai redusă, predominant fiind fenomenul de reproducere a lor, pe ansamblul elitelor. O comparație între cele trei elite (economică, politică, culturală), indică așa cum am văzut, anumite modificări. În zona politicului regăsim cea mai redusă circulație, reproducerea este masivă, iar circulația se referă exclusiv la schimbarea eșalonului presonalului politic și administrativ, avem deci o simplă mișcare pe verticală, pentru unii descendentă (clanul Ceaușescu și clienții lui), pentru alții ascendentă, dinspre eșaloanele 3-4 ale nomenclaturii vechiului regim spre vârful actualei clasei politice. Personalul guvernamental, al partidelor majorității parlamentare a cunoscut cea mai scăzută circulație. Partidele de opoziție prezintă două tendințe (a) cele care reproduc structurile antebelice și imediat postbelice, personalul de la vârful acestor partide aflându-și autoritatea și legitimitatea tocmai prin apartenența la vechea gardă; (b) cele care nu revendică o tradiție ante-'89 și care își recrutează personalul din rîndurile intelectualității umaniste, manageriale și tehnice. O concluzie preliminară: în partidele majorității parlamentare, fenomenul de reproducere al elitelor este dominant, în vreme ce în cele din afara acestui segment, circulația elitelor (deși limitată) este fenomenul dominant.

Elitele culturale sînt cele mai conservatoare, cultura este un proces cu un grad mai mare de inerție (vezi Gramsci). Cultura se află în perioada recuperărilor, cunoaște deci un moment conservator, de întoarcere spre trecut, de integrare a valorilor ignorate sau marginalizate. Nu se observă semne că ne aflăm la sfîrșitul acestei partide, dimpotrivă, tendința se consolidează. Prioritatea pare a fi acum anihilarea disparităților, găsirea unui echilibru, regăsirea organicității, după fracturile produse de represiune și cenzură, de monologul ideologic. Dinamica instituțională este minimă, legislația se schimbă foarte încet, ca și alte tipuri de reglementări. Personalul elitei culturale este, în mare, același și ocupă cam aceleași poziții dinainte, exercită o influență egală în întindere ca înainte de 1989. Este o situație paradoxală; era de așteptat ca prefacerile cele mai mari să apară aici, circulația elitelor să fie cea mai intensă. Constatăm că autoritatea culturală este exercitată de aceleași persoane, iar administrația culturii a suferit modificări de personal minime. Un rol major îl are, în crearea acestei situații, centralizarea instituțiilor de cultură și învățămînt, încă anexe ale administrației de stat.

Între cele trei elite (economică, politică și culturală) relațiile sînt determinate de cîțiva factori. Primul: nici în zona economicului, nici în cea a politicului, nici în cea a culturii nu s-au format contra-elite. Înainte de a avansa, să definim ce este o contra-elită. Contra-elita se deosebește de dizidență, rezistența anticomunistă, prin

aceea că are proprii ei lideri, propriul sistem de valori, un program propriu, dar mai ales propriile structuri; altfel spus, este *instituționalizată*. Ele creează în interiorul unei societăți dominată de elita guvernantă propriile ei instituții, și aceste instituții contestă instituțiile oficiale, legitimitatea și liderii lor. "Noul evoluționism", articolul lui Adam Michinik, din 1977, pune în termeni tranșanți această chestiune și propunea constituirea unei societăți paralele cu cea oficială în care instituțiilor statului să le fie contrapuse instituții ale societății civile. A fost o tactică benefică, ce a dus la Solidarnosc etc. În acești termeni, putem spune că numai Polonia și-a constituit o contra-elită. În celelalte țări ale blocului nu a fost depășită faza dizidenței, rezistenței individuale anticomuniste.

De ce nu s-a format o contra-elită în România? Premise au fost. Principala condiție pentru formarea contra-elitelor este ca vechea elită să degenereze. Acest fenomen se produce când vechea elită se închide și nu mai cooptează, din rîndurile non-ELITELOR și sub-ELITELOR, elemente de valoare. Or, contraselecția a fost regula recrutării elitelor în anii '80. Era normal ca în afara elitei guvernante elementele blocate în carieră, capabile profesional, să se regrupeze, să producă o alternativă. Fenomenul (care este miezul teoriei elitelor în formularea lui Vilfredo Pareto) s-a derulat în Polonia, unde elementele dinamice ale muncitorilor au format o contra-elită. În Ungaria, Kadar a dus o politică de cooptare a elitelor culturale (cu capital de cunoaștere, în termenii lui P. Bourdieu). Efectul a fost dublu: un regim reformist, care reprezenta nu numai interesele aparatului de partid, dar și al categoriilor profesionale cu înalta calificare, a elitelor culturale. În final, tranziția s-a produs în Ungaria mai neted și datorită acestei politici de cadre. În Polonia, nerecruțarea elementelor de valoare în elita guvernantă a dus la apariția unei opoziții puternice, și a unei contra-elite care ralia elementele de valoare ale noilor generații care nu-și găsiseră loc în structurile regimului. A rezultat declinul (degenerarea, în termenii lui Pareto) vechii elite, a aparatului comunist, paralel cu afirmarea unei contra-elite. În România, recrutarea cadrelor a urmat *trend*-ul polonez; cu toate acestea, nu s-a format o contra-elită, nici măcar o opoziție care să înfrunte regimul. Au lipsit alți factori. Și au fost în schimb prezenți factori de natură inhibitorie: cultura politică, tradiția istorică și structura socială dominant rurală. În ciuda unui proces de degenerare pronunțat al elitei guvernamentale românești în anii '80, fenomenele conexe ale unui asemenea proces, cum le descrie Pareto, nu s-au produs. Configurația elitelor românești de azi este determinată de acest fapt. Reproducerea elitelor este fenomenul dominant, în vreme ce circulația lor este limitată și relativ periferică. Elita economică și cea culturală exercită o influență redusă asupra elitei politice, totuși cea economică are, între limite fluctuante, un impact. Elita politică, pe mai vechiul *trend* al înțîietății factorului politic în regimurile comuniste, își subordonează în mare măsură, celelalte elite și face eforturi de a le menține sub control.

Un element care determină raporturile între diferitele elite îl constituie recrutarea lor. Constatăm diferențe semnificative între gradul de supraviețuire în aceleași poziții, mai ales în elita economică, și dinamica superioară a circulației elitelor politice. Deși redusă în comparație cu circulația elitelor politice în Ungaria de pildă, în raport cu celelalte elite din societatea românească, circulația este mai pronunțată. Mecanismele pe care și le-a instituit (scrutinuri electorale, congrese etc.) permit o mobilitate mai accentuată a personalului, în ciuda caracterului oligarhic, ierarhizat al partidelor, și votului pe lista care blochează apariția unor noi lideri, alternative politice, grupuri și programe. Elita economică cunoaște o circulație pe orizontală, personalul managerial migrând din sectorul de stat spre cel privat în poziții echivalente, dar pe ansamblu este o "rotire a cadrelor". *Background-ul* acestor manageri indică prezența lor în poziții medii și înalte în cadrul economiei planificate în vigoare pînă-n 1989.

Considerațiile de mai sus sînt aproximări empirice, fără a fi dublate de o cercetare sociologică și riguroasă. Ea ar trebui deschisă, întrucît problema elitelor, a celor care iau decizii pentru societatea românească este de maxim interes. Nu doar academic, dar mai ales practic. Vom continua, cu puținele mijloacele pe care le avem la dispoziție, scrutarea elitelor românești din anii '90.

"Dacă România a progresat atît de rapid după 1859, aceasta se datorește în mare măsură faptului că a fost condusă, timp de cîteva decenii, de oameni politici de valoare".

Vlad Georgescu, "4 iulie", Editorial, *Europa liberă*, München, 4 iulie 1982.